

Rafał Komorowski

**ISLAMSKIE FINANSE I BANKOWOŚĆ:
CZYNNIKI ROZWOJU ORAZ TYPOWE RYZYKA**

Słowa kluczowe: bankowość muzułmańska, ryzyka, szariat, spełnianie wymogów, kryzys zaufania.

**ISLAMIC FINANCE AND BANKING:
DEVELOPMENT FACTORS AND SPECIFIC RISKS**

Keywords: islamic banking, risks, sharia, compliance, confidence crisis.

Wstęp

W 2009 roku w polskich bibliotekach oraz w Internecie z trudem można było odnaleźć jakiegokolwiek polskojęzyczne publikacje dotyczące finansów islamskich. W tym samym roku w księgarni Amazon było już kilkanaście podobnych pozycji, w tym *An Introduction to Islamic Finance – Theory and Practice* autorstwa Z. Iqbal'a oraz A. Mirakhora. Dla porównania w roku 2014 w serwisie Amazon znajdowało się już 600 pozycji dotyczących finansów islamskich, spośród których była nawet książka z serii „For Dummies”, czyli „Dla bystrzaków”¹. Aktualnie wielu polskich naukowców zajmuje się badaniem tego modnego, interesującego, ale i trudnego tematu. Islamskie finanse i bankowość należy pojmować jako segment globalnego systemu finansowego, który rozwija się niezwykle szybko. Jak podaje PWC, globalny kapitał islamskich finansów i bankowości na rok 2014 wynosi 1.2 trylion USD i stanowi 1.2% globalnego kapitału. Biorąc pod uwagę tempo rozwoju tego segmentu, można obliczyć, że do 2017 roku udział islamskiego kapitału wzrośnie do 2.6 trylion USD².

Celem badawczym niniejszego artykułu jest określenie czynników rozwoju dla islamskich finansów i bankowości oraz zidentyfikowanie ryzyk, które są specyficzne dla tego sektora rynku. Zastosowane metody badawcze to analiza literatury, w szczególności zagranicznych artykułów naukowych oraz danych statystycznych, które pochodzą z raportów publikowanych przez oficjalne instytucje ponadnarodowe.

¹ W ramach serii wydawniczej „Dla bystrzaków” wydawane są popularne pozycje książkowe, adresowane do osób, które w najmniejszym stopniu nie znają danej dziedziny lub zagadnienia, a chciałyby je zrozumieć na bardzo podstawowym poziomie.

² *Islamic Finance Creating Value*, PWC, http://www.pwc.com/m1/en/industries/islamic_finance.jhtml, (dostęp 30.06.2014).

1. Historia bankowości islamskiej

Islamskie finanse i bankowość, a raczej ich zasady, są tak stare jak Koran. Właśnie w tej księdze zostały zapisane ich pryncypia³. Nie znaczy to jednak, że przed powstaniem Koranu mieszkańcy dzisiejszego Bliskiego Wschodu nie praktykowali zwyczajów, które zostały sformalizowane w późniejszym okresie. Opisując historię islamskich finansów i bankowości, możemy z pewnością wskazać dwie ważne daty. Pierwsza z nich to 632 r. n.e., kiedy powstał Koran, a wraz z nim prawa dotyczące finansowej sfery życia muzułmanina. Drugim ważnym momentem jest rok 1963, wówczas w Egipcie został założony pierwszy islamski bank: Mit Ghamr Islamic Savings Bank, a wydarzenie to uznawane jest przez wielu naukowców zajmujących się tą tematyką za czas powstania pierwszych struktur islamskich finansów i bankowości⁴. Badacze jako niezwykle istotny wymieniają również rok 1950 – w związku z działalnością pobożnych pakistańskich właścicieli ziemskich na obszarach wiejskich tego kraju, którzy jako pierwsi zaczęli inwestować swoje środki bez jakiegokolwiek oprocentowania⁵. Wkładali oni kapitał głównie w działalność biedniejszych rolników, a ci wykorzystywali otrzymane kwoty na rozwój technologiczny. Inwestorzy nie wymagali wypłaty procentów, jednak bacznie obserwowali, w jaki sposób środki są wykorzystywane, cierpliwie oczekując na zwrot z inwestycji. Podsumowując powyższe wywody, można przyjąć, że rok 632 n.e. wyznacza powstanie zasad, rok 1970 zaś zapoczątkował formalizację finansów islamskich, dzięki czemu możliwe było stworzenie realnych struktur i produktów⁶.

Faktem o niebagatelnym znaczeniu jest to, że powstanie formalnych struktur finanse islamskie mogą zawdzięczać w dużej mierze zaangażowaniu krajów Europy Zachodniej w interesy na Bliskim Wschodzie. Działania te nie są niczym innym jak kontynuacją europejskiej polityki zapoczątkowanej jeszcze w czasach kolonialnych.

Aby zrozumieć, dlaczego w latach 70. XX wieku mieliśmy do czynienia z zacieśnioną współpracą Zachodniej Europy z Bliskim Wschodem, należy przyjrzeć się historii tych relacji, a konkretnie temu, jak wyglądały one w okresie kolonizacji. Pozwoli to dostrzec i zrozumieć, gdzie mają swoje źródło więzi, które łączą dzisiejszy (2014) Bliski Wschód z Europą Zachodnią.

Już w latach 1699–1789 trzy największe muzułmańskie imperia: Otomańskie, Safawidzkie oraz Moghulskie zaczęły odczuwać kryzys. Największe z nich, Otomańskie, w wyniku podpisania Pokoju w Karłowicach (Treaty of Karlowitz, 1699) straciło ogromne terytoria w Europie. Wielu historyków uważa tę datę za początek końca ery dominacji Azji, a rozpoczęcie prymatu europejskiego. W latach 1798–1822, wraz z ekspedycją Napoleona do Egiptu (1798) oraz krótką jego okupacją, przewaga europejska na Bliskim Wschodzie jeszcze wzrosła. Od tej pory mamy do

³ Patrz podrozdział 1.2.

⁴ N. Schoon, *Islamic finance – a history*, “Financial Services Review” 2008, August, nr 87, s. 10-11.

⁵ M.A. El-Gamal, *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 137, 183.

⁶ Ibidem.

czynienia nie tylko z zaangażowaniem mocarstw europejskich w sprawy regionu, ale również ze zdominowaniem niemal wszystkich krajów Bliskiego Wschodu oraz Afryki Subsaharyjskiej przez europejskie imperia. Poniższe zestawienie pokazuje, jak długo trwał ten proces i jak obszerna była ta dominacja:

- Kraje kontrolowane przez Francję: Maroko – do 1956, Algieria – do 1962, Tunezja – do 1956, Syria – do 1946;
- Kraje kontrolowane przez Włochy: Libia – do 1951;
- Kraje kontrolowane przez Wielką Brytanię: Egipt – 1922, Sudan – do 1956, Terytoria przyszłego Izraela – do 1948, Jordania – do 1946, Irak – do 1930, Kuwejt – do 1961, Bahrajn – do 1971, Katar – do 1971, Zjednoczone Emiraty Arabskie – do 1971, Oman – do 1970⁷.

Wieloletnia obecność obcych sił na terytoriach okupowanych krajów nie mogła pozostawić śladu na relacjach pomiędzy dwiema stronami. Zaowocowała ona stworzeniem bardzo silnych więzi, które trwają po dziś dzień (2014), co przejawia się choćby w kierunku migracji z podległych wcześniej terytoriów do państw europejskich. Zobrazowane zostało to w poniższej tabeli, która poza liczbą muzułmanów zamieszkujących wybrane kraje w 2009 roku, przedstawia również ich pochodzenie, szczególnie widoczne w przypadku Francji oraz Wielkiej Brytanii.

Tabela 1. Liczba oraz pochodzenie imigrantów wyznania muzułmańskiego zamieszkujących wybrane kraje Europy Zachodniej (2009)

Zmienna/Kraj	Francja	Austria	Niemcy	Wielka Brytania	Europa
Procent mniejszości muzułmańskiej	7.5%	5.7%	5.0%	2.8%	2.7%
Liczebność mniejszości muzułmańskiej	4,704,000	475,000	4,119,000	1,588,890	44,138,000
Pochodzenie emigrantów muzułmańskich	Północno- oraz subsaharyjscy Afrykanie	Turcy	Turcy	Pakistańscy	N/D

Źródło: *European Union Minorities and Discrimination Survey*, European Union Agency for Fundamental Rights, 2009.

Jak wspomniano wcześniej, niezaprzeczalnie źródłem rozwoju islamskich finansów i bankowości jest Koran. Swoją obecną kształt zawdzięczają one wieloletniemu zaangażowaniu mocarstw zachodnioeuropejskich (oraz banków) w ten region, którego państwa wchodzi aktualnie w skład Gulf Cooperation Council (GCC)⁸.

⁷ A. Afsaruddin, *Modern Period: The Rise of Colonial Interests in The Middle East*, University of Notre Dame, OpenCourseWare materials, dostęp 19.06.2014.

⁸ Gulf Cooperation Council (GCC), czyli Rada Współpracy Zatoki Perskiej, jest międzynarodową organizacją współpracy gospodarczej, która powstała 25 Maja 1981 roku i zrzeszają Zjednoczone Królestwo Arabii Saudyjskiej, Bahrajn, Królestwo Abu Dhabi, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Oman, Katar oraz Kuwejt. Jednym z najważniejszych

Po wyżej wspomnianym okresie kolonizacji Bliskiego Wschodu zaangażowanie krajów europejskich objawiało się głównie w handlu międzynarodowym. Jak wiadomo, do prowadzenia handlu na wielką skalę niezbędny jest system bankowy, potrzebny choćby do deponowania środków i dokonywania transakcji. Strony, które w czasach kolonialnych prowadziły interesy z krajami Europy Zachodniej, miały wówczas dwie możliwości: zaakceptowanie modelu usług bankowych opartego na stopie procentowej, jaki oferował Zachód, lub stworzenie własnego systemu, wolnego od stopy procentowej. Niestety ówczesne instytucje regulacyjne (rady szariatu) w okresie dominacji kolonizatorów były bardzo słabe i nie były w stanie pracować nawet nad certyfikowaniem bankowych produktów islamskich, a co dopiero nad stworzeniem odpowiednich struktur. Dlatego muzułmanie zostali zmuszeni, aby aż do lat 70. XX wieku pracować z organizacjami zachodnioeuropejskimi, w tym z konwencjonalnymi bankami komercyjnymi. Niektóre z tych banków wyszły na przeciw oczekiwaniom i otworzyły samodzielne jednostki strategiczne, oferujące produkty zgodne z naukami Koranu. Przykładem takiego działania była sytuacja zaistniała w Bahrajnie, kiedy jego władca poprosił Eastern Bank o otwarcie oddziału w swoim kraju pod rygorem, że filia nie będzie dystrybuować usług finansowych opartych na stopie procentowej⁹.

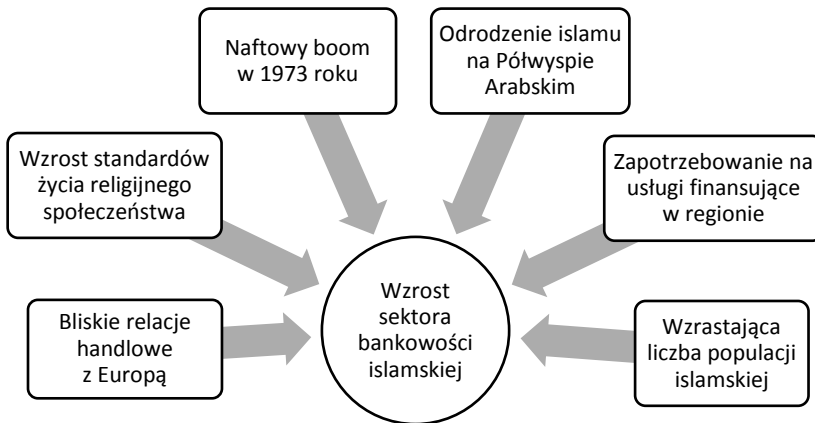
Kolejnym wydarzeniem, które przyczyniło się do powstania tej gałęzi finansów, był naftowy boom z 1973 roku. Zyskały na nim gospodarki krajów Bliskiego Wschodu, m.in. Arabia Saudyjska, Bahrajn i Kuwejt. Ożywił on gospodarkę w regionie oraz stworzył popyt na lokalne usługi bankowe. Dodatkowo na Półwyspie Arabskim pojawiła się nowa zamożna grupa społeczna, zainteresowana inwestowaniem swoich nadwyżek kapitału – ale zgodnie z zasadami Koranu. Możemy wnioskować, że na rozwój finansów islamskich w latach 70. XX wieku miało wpływ bardzo wiele czynników. Zostały one zilustrowane na rysunku 1.

celów GCC jest wzmocnienie współpracy i integracji pomiędzy zrzeszonymi państwami oraz stworzenie jedności. Więcej informacji można odnaleźć na temat GCC na stronie organizacji: <http://www.gcc-sg.org/eng>.

⁹ S. Heffernan, *Modern Banking*, John Wiley and Sons, Chichester 2005, s. 59.

Rysunek 6. Czynniki wpływające na rozwój sektora islamskich finansów i bankowości w latach 70. XX wieku na Bliskim Wschodzie

Źródło: Opracowanie własne.

Boom naftowy niewątpliwie wywołał ogromne ożywienie gospodarcze w regionie Bliskiego Wschodu. Sytuacja ta przyciągnęła uwagę krajów Europy Zachodniej, które dostrzegły w niej szansę na wygenerowanie dużego zysku. W związku z tym w początkowym okresie angażowały się 4tylko w transakcje i produkty hurtowe (korporacyjne), pomijając rynek detaliczny. Przykładem tego zaangażowania była działalność Standard Chartered w Zatoce Perskiej, w Pakistanie oraz Malezji. Organizację w ramach ekspansji rynkowej już w 1957 roku przejął Eastern Bank operujący na Bliskim Wschodzie. Za pierwszy islamski bank uważa się wspomniany już wcześniej Mit Ghamr Islamic Saving Bank, który nazwano na cześć małego miasta, gdzie powstała jedna z pierwszych placówek. Bank ten został założony przez egipskiego przedsiębiorcę Ahmeda Al Najjara będącego pod wpływem swojego wujka profesora ekonomii i pierwszego naukowca w Egipcie zajmującego się tematyką finansów islamskich. Najjar przy tworzeniu Mir Ghamr Islamic Saving Bank wzorował się na German Savings Bank, dostosowując jego ofertę do zasad islamu¹⁰. Niestety przedsięwzięcie Ahmeda Al Najjara nie powiodło się i już w 1967 roku zlikwidowano wszystkie placówki ze względu na zaszłości religijno-polityczne¹¹. Mimo niepowodzenia powszechnie uznanego protoplasty finansów islamskich w owym okresie powstało szereg innych instytucji i banków islamskich, które odegrały ogromną rolę w dalszym rozwoju tego sektora¹²:

- 1966 – Tabung Haji, Malezja;
- 1972 – Nasser Social Bank, Egipt;

¹⁰ M. M. Billah, *Islamic banking and the growth of takaful*, w: *Handbook of Islamic banking*, M. K. Kabir, M. K. Lewis (red.), Edward Elgar Publishing, Northampton 2007, s. 401.

¹¹ M. Kahf, *Islamic banks: The Rise of New Power Alliance of Wealth and Shari'a Scholarship*, w: *The Politics of Islamic Finance*, C.M. Henry, R. Wilson (red.), Edinburgh University Press, Edinburgh 2004, s. 18-19.

¹² M. Kahf, op. cit., s. 17-36; M.M. Billah, op. cit., s. 401-402.

- 1974 – Islamic Development Bank, Arabia Saudyjska, Jeddach;
- 1975 – Dubai Islamic Bank, Zjednoczone Emiraty Arabskie;
- 1977 – Faisal Islamic Bank of Egypt, Egipt;
- 1983 – Bank Islam Malaysia Berhad; Malezja.

Warto wspomnieć, że koncentracja instytucji islamskich nastąpiła w dwóch centrach: Bahrajnie dla Bliskiego Wschodu oraz Malezji dla Południowo-Wschodniej Azji¹³.

Dalszy rozwój sektora zaowocował powstaniem takich instytucji, jak Islamic Interbank Money Market w 1994 roku oraz organizacji będącej swego rodzaju regulatorem rynku: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution (AAOIFI) w roku 1990¹⁴.

W latach 80. można zaobserwować większe zaangażowanie rządów w budowę systemu finansów islamskich. W efekcie powstała większa liczba banków, nastąpił rozwój produktów bankowych, można było zauważyć przyrost liczby specjalistów zajmujących się tą dziedziną, a także wzrost indeksów oraz funduszy islamskich. Od lat 90. XX wieku zaś rozwijała się koncepcja okienek islamskich. Powstały różnego rodzaju indeksy ukazujące dynamikę i stan sektora finansów islamskich, narodziły się instytucje regulujące ten rynek na poziomie lokalnym oraz globalnym. Obrazuje to przedstawiona poniżej tabela 2.

¹³ P. Imam, K. Kpodar, *Islamic Banking: How Has it Diffused?*, IMF Working Paper WP/10/195, International Monetary Fund, August 2010, s. 6.

¹⁴ Więcej informacji na temat AAOIFI można znaleźć na stronie domowej organizacji: <http://www.aoifi.com/>, dostęp 22.06.2014.

Tabela 2. Rozwój sektora finansów islamskich od 1970 do 2000 roku

1970	1980	1990	2000
<p>INSTYTUCJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne banki islamskie <p>PRODUKTY</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne banowe produkty islamskie <p>REJON</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zatoka Perska / Środkowy Wschód 	<p>INSTYTUCJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne banki islamskie • Takaful • Islamskie firmy inwestycyjne <p>PRODUKTY</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne bankowe produkty islamskie • Takaful <p>REJON</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zatoka Perska / Środkowy Wschód • Azja i rejon Pacyfiku 	<p>INSTYTUCJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne banki islamskie • Takaful • Islamskie firmy inwestycyjne • Zarządzanie aktywami • Firmy brokerskie <p>PRODUKTY</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne bankowe produkty islamskie • Takaful • Fundusze wzajemne / Fundusze powiernicze • Islamskie obligacje • Islamskie akcje • Islamskie usługi maklerskie <p>REJON</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zatoka Perska / Środkowy Wschód • Azja i rejon Pacyfiku 	<p>INSTYTUCJE</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne banki islamskie • Takaful • Islamskie firmy inwestycyjne • Islamskie banki inwestycyjne • Firmy zarządzające aktywami • E-handel • Firmy brokerskie <p>PRODUKTY</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komercyjne bankowe produkty islamskie • Takaful • Fundusze wzajemne / Fundusze powiernicze • Obligacje islamskie • Akcje islamskie • Islamskie usługi maklerskie <p>REJON</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zatoka perska / Środkowy Wschód • Azja i rejon Pacyfiku • Globalny rynek zamorski

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Islamic Capital Market Fact Finding Report*, Islamic Capital Market Task Force of the International Organization of Securities Commissions, Malaysia, 2004, s. 16.

2. Zasady bankowości islamskiej

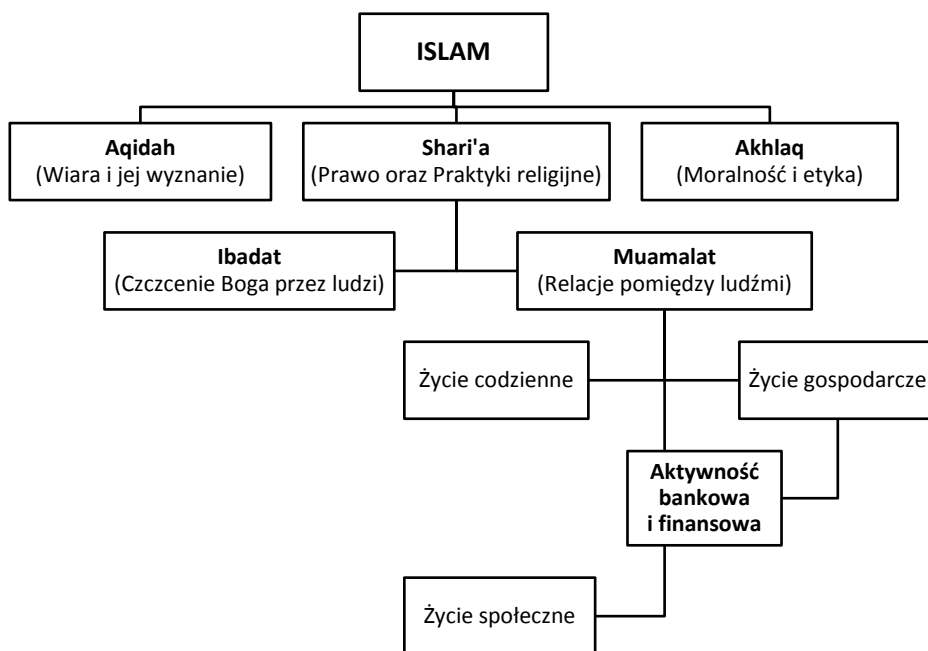
Zasady bankowości islamskiej płyną z Koranu. Aby lepiej zrozumieć, w jaki sposób święta księga islamu odnosi się do sfery życia gospodarczego jego wyznawców, należy przyjrzeć się podziałowi jego nauk:

- *Aqidah* – formy wyznania wiary, system wierzeń, prawdy wiary,
- *Ibadah* – zasady praktyk religijnych oraz oddawania należytej czci Bogu,
- *Akhalat* – zasady zachowania, stosunek do pracy i etyki.

Nadzór nad tym, aby wyznawcy wypełniali postanowienia Koranu, a także aby był on należycie interpretowany, sprawuje szariat – czyli prawo islamskie. Nie ogranicza się on jedynie do regulacji dotyczących kultu, ale wchodzi w obszar spraw społecznych i karnych, obejmując praktycznie każdą sferę życia muzułmanina. Ze względu na zakres działania szariatu możemy wyróżnić dwie główne sfery będące przedmiotem zainteresowania islamskiego prawa: *Ibadat* oraz *Muamalat*. *Ibadat* dotyczy praktyk czczenia Allaha w kontekście relacji ludzi do Boga, *Muamalat* z kolei odnosi się do wzajemnych relacji ludzi, przejawiających się np. w handlu, w pożyczaniu, w sprawach związanych z zawieraniem małżeństw oraz innych codziennych aktywnościach, które nie są obce żadnemu człowiekowi. Właśnie w części *Muamalat* zawarte są zasady finansów islamskich. Warto dodać, że *Muamalat* bierze swój początek nie tylko w Koranie, ale również w Hadisie (opowieści przytaczającej wypowiedź proroka Mahometa; wszystkie Hadisy tworzą razem Sunnę). Poniższy rysunek pokazuje umiejscowienie sfery finansowej w naukach islamu.

Rysunek 7. Umiejscowienie finansów i bankowości w naukach islam

Źródło: M.M. Billah, *Islamic banking and the growth of takaful*, w: *Handbook of Islamic banking*, M. K. Kabir, M. K. Lewis, E. Elgar (red.), Cheltenham – Northampton 2007, s. 403.

Jak opisano powyżej, kwestie regulujące finanse islamskie płyną z dwóch źródeł – pierwsze z nich to Koran, drugie zaś to Hadisy, które tworzą Sunnę. Najważniejszymi zakazami, na których opiera się cały islamski system finansowo-bankowy są:

- *Gharar* – zakaz zawierania niepewnych (nieprzewidywalnych) transakcji¹⁵,
- *Riba* – zakaz stosowania stopy procentowej¹⁶.

Najwięcej odniesień do zakazu *Gharar* można znaleźć we wcześniej opisanych Hadisach. Są tam nawet przykłady opisujące, które transakcje naruszają zakaz *Gharar* – na przykład: kupno latających ptaków na niebie lub ryb w morzu, sprzedaż nienarodzonego cielaka w łonie jego matki, a nawet spermy i niezapłodnionego jajeczka wielbłąda.

Drugi z zakazów, *Riba*, czyli zakaz stosowania stopy procentowej, pochodzi prosto z Koranu. Jednym z zapisów, który zabrania *Riby* są wersy 2:278-279¹⁷:

2:278 „O wy, którzy wierzycie! Bójcie się Boga i porzućcie to, co pozostało z lichwy, jeśli jesteście wierzącymi!”

2:279 „Jeśli jednak tego nie uczynicie, to oczekujcie wezwania do wojny od Boga i Jego Posłańca! A jeśli się nawrócicie, to otrzymacie swój kapitał. Nie czynicie niesprawiedliwości, to i wy nie doznacie niesprawiedliwości!”

Według Mahmouda Amina El-Gamala (2001) uzasadnienie tych zapisów nie tylko płynie z samej religii oraz moralności (czyli niewyzyskiwania innych), ale również z rozważań dotyczących efektywności ekonomicznej¹⁸. Ponadto w związku z tym zakazem pojawiła się dyskusja czy islam uznaje wartość pieniądza w czasie, czy też nie. Rozważania te toczyli uczeni już w 1979 roku. Należy zwrócić uwagę, że podczas gdy cała zachodnia ekonomia zbudowana jest *de facto* na stopie procentowej, islamskie finanse i bankowość proponują alternatywny system, który, jak niektórzy wierzą, jest bardziej odporny na kryzys oraz – co jest prawdą – uznawany za bardziej etyczny.

3. Produkty bankowości islamskiej

Islamskie produkty bankowe dorównują swoją różnorodnością podstawowym produktom bankowości zachodniej (konwencjonalnej). Ekonomiczna aktywność praktycznie w każdym systemie może być reprezentowana w postaci kontraktów pomiędzy różnymi stronami. Zatem instrument finansowy jest również kontraktem, a jego warunki definiują ryzyko, zasady działania instrumentu, tj. w jaki sposób ma on przynieść zysk. Oficjalnego podziału produktów (kontraktów) dokonali Z. Iqbal

¹⁵ M. A. El-Gamal, *An Economic Explication of the Prohibition of Ghara in Classical Islamic Jurisprudence*, “Islamic Economic Studies” 2001, vol. 8, nr 2, s. 30–35.

¹⁶ M. A. El-Gamal, *An Economic Explication of the Prohibition of Riba in Classical Islamic Jurisprudence*, w: “Islamic Finance: Local Challenges, Global Opportunities: Proceedings of the Third Harvard University forum on Islamic Finance”, Center for Middle Eastern Studies, Harvard University, Cambridge 2001, s. 29–40

¹⁷ *Koran*, tłum. J. Bielawski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2013, wersy: 2:278-279.

¹⁸ El-Gamal, *An Economic Explication of the Prohibition of Riba...*, s. 2.

oraz A. Mirakhor (2007)¹⁹. Klasyfikacja ta (rysunek 3.) jest po dziś dzień z powodzeniem wykorzystywana przez innych badaczy zajmujących się zagadnieniami finansów i bankowości islamskiej. Według ich podziału istnieją cztery grupy kontraktów islamskich, sklasyfikowanych ze względu na ich funkcje oraz cele:

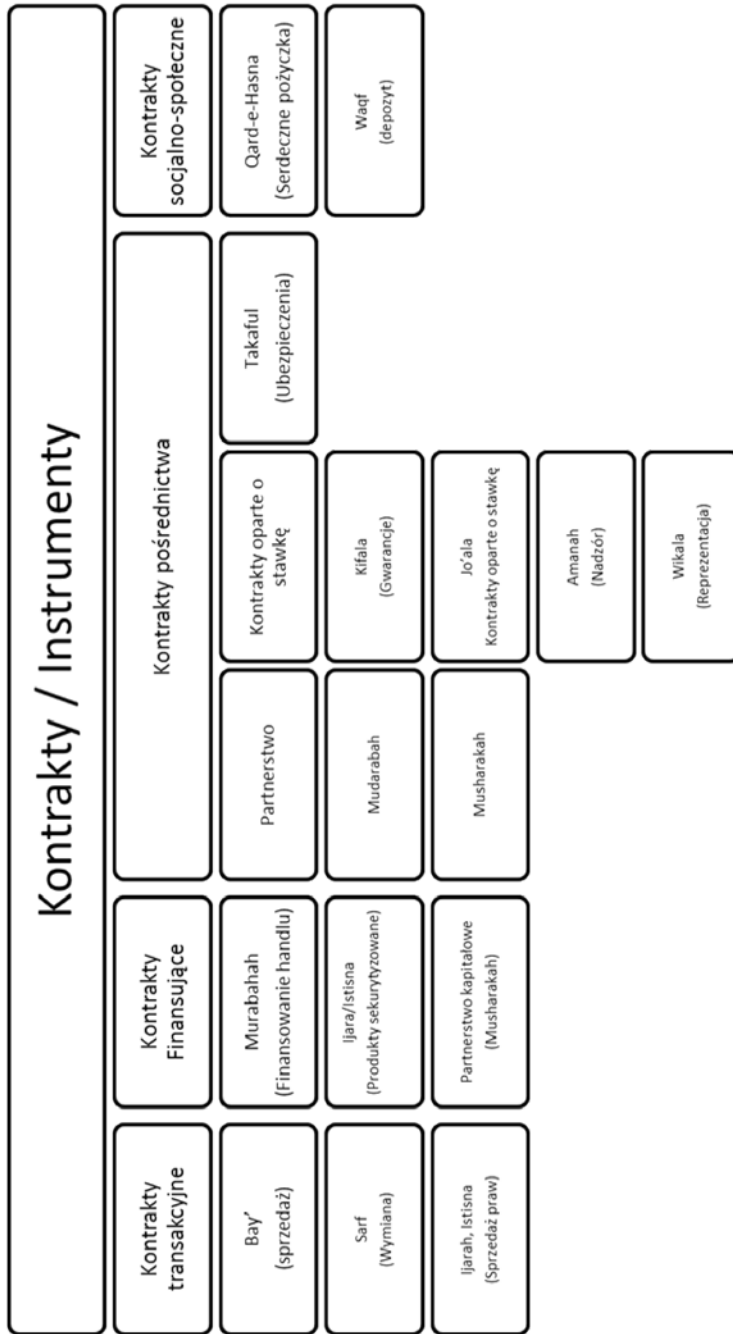
- kontrakty transakcyjne,
- kontrakty finansujące,
- kontrakty pośrednictwa (najliczniejsza grupa),
- kontrakty społeczno-socjalne.

Według islamu kontrakty są uznawane za pełnoprawne, o ile nie naruszają zakazów. Oznacza to, że w kontrakcie nie mogą pojawić się elementy *Gharar* lub *Riba*, ale również że nie może on być niezgodny z innymi obszarami prawa. Przykładem sytuacji, w której kontrakt spełnia wymogi dotyczące *Gharar* i *Riba*, ale nie spełnia innych zasad, jest kontrakt, jaki finansowałby działalność fabryki alkoholu – zakładając, że jest wolny od zakazów stopy procentowej oraz niepewności, nie jest zgodny z ogólnymi zasadami islamu, zabraniającymi muzułmanom spożywania alkoholu, zatem jest to kontrakt nieważny. W islamskich finansach i bankowości powstało szereg podstawowych produktów, aktualnie będących podstawą do tworzenia bardziej wyszukanych instrumentów finansowych.

¹⁹ Z. Iqbal, A. Mirakhor, *An Introduction to Islamic Finance – Theory and Practice*, John Willey & Sons (Asia) Pte Ltd., Singapur 2007, s. 77–79.

Rysunek 8. Klasyfikacja finansowych produktów islamskich

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Z. Iqbal, A. Mirakhor, *An Introduction to Islamic Finance*, John Willey & Sons (Asia) Pte Ltd., Singapur 2007.

4. Ryzyka specyficzne dla finansów i bankowości islamskiej

Ryzyka w finansach i bankowości islamskiej nie różnią się znacznie od tych pojmowanych przez konwencjonalne systemy finansowe. Próbę klasyfikacji tych ryzyk (rysunek 4) podjął El-Hawary (2007), a także inni badacze²⁰.

Wymienione przez nich ryzyka są nam dobrze znane poza dodatkowym jego rodzajem, który pojawia się tylko w przypadku instytucji islamskich. Ryzyko to nazywa się *Displaced Commercial Risk* (DCR), czyli w wolnym tłumaczeniu: przeniesione ryzyko handlowe, dotyczące jedynie banków islamskich. Należy pamiętać, że islamskie instytucje finansowe nigdy nie wypłacają stałych stóp zwrotu klientom w zamian za same depozyty czy inwestycje. Inwestorzy, którzy wprowadzają do islamskich instytucji swój kapitał, spodziewają się dzielenia z instytucją zarówno zysków, jak i strat. Oczywiście jak można sobie wyobrazić, dzielenie się zyskami i stratami działa bardzo dobrze w teorii, jednak niezaprzeczalnym jest fakt, że żaden z inwestorów nie będzie liczył na stratę. Jeżeli islamska instytucja finansowa dzieliłaby się ze swoimi klientami wyłącznie stratami, długo nie zatrzymałaby ich kapitału. W wyniku powstania dużej liczby islamskich banków konkurencja w tym sektorze wzrosła, co daje klientom szersze pole manewru. W związku z powyższym islamskie instytucje finansowe są zmuszone do wypłacania zawsze zysku, nawet kiedy dany kapitał go nie przynosi. Innymi słowy DCR jest ryzykiem powstającym w islamskich bankach w związku handlowym naciskiem, aby wypłacić stopę zwrotu równą konkurencyjnej stopie zwrotu i zaabsorbować również część strat, które normalnie powstałyby u inwestora (właściciela konta), a jego celem jest zapobieganie masowym wycofaniom środków. Pojawiły się już różne strategie zarządzania ryzykiem DCR, są to między innymi²¹:

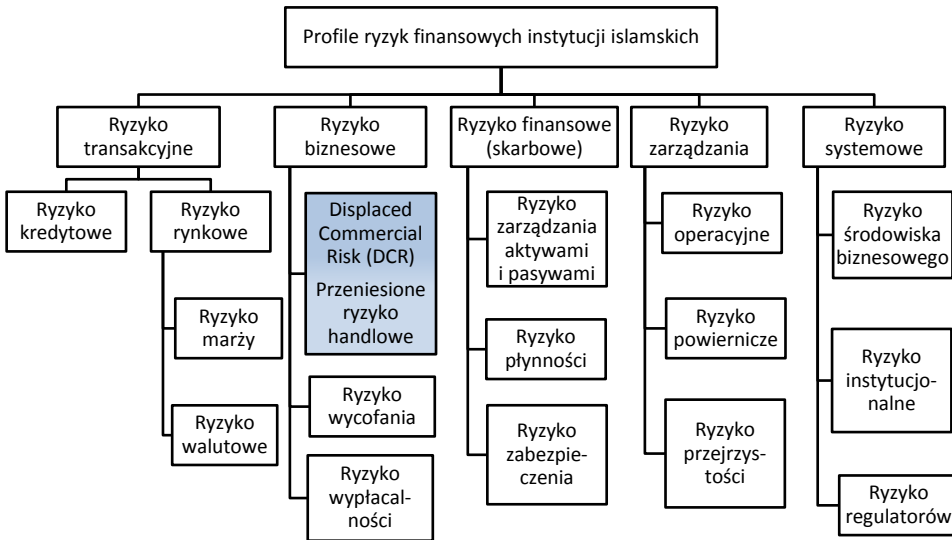
- rezygnacja z części własnych zysków lub zrzeknięcie się opłat za zarządzanie, projekt lub kapitał, co pozwala na przetransferowanie pieniędzy do klienta;
- stworzenie odpowiednich funduszy zabezpieczających zwanych Profit Equalization Reserve (PER), ustanawiając odpowiedni wskaźnik na podstawie wyników zysków z poprzednich lat;
- stworzenie dodatkowego funduszu Investment Risk Reserve (IRR) również na podstawie wyników z poprzednich lat, który pozwala na pokrycie strat w danym roku finansowym;
- dokonanie wszelkich starań, aby inwestycje były prowadzone w najwyższej jakości, czego efektem są wysokie stopy zwrotu.

²⁰ D. El-Hawary, *Diversity in the regulation of Islamic Financial Institutions*, "The Quarterly Review of Economics and Finance" 2007, nr 46, s. 778–800.

²¹ M.O. Farooq, S. Vivek, *Displaced Commercial Risk (DCR) and Value of Alpha(%) for Islamic Banks in Bahrain/GCC*, artykuł zaakceptowany do przedstawienia na Gulf Research Council (2012) Conference at University of Cambridge, UK, s. 3–7.

Rysunek 9. Klasyfikacja ryzyka dla islamskich finansów i bankowości

Źródło: D. El-Hawary, Diversity in the regulation of Islamic Financial Institutions, „The Quarterly Review of Economics and Finance” 2007, nr 46, s. 778–800.

Kolejnym ryzykiem typowym dla sektora islamskich finansów i bankowości jest ryzyko inwestycji kapitałowych. Spowodowane jest ono tym, że instytucje islamskie oferują produkty oparte na inwestycjach kapitałowych. Należą do nich dwa główne rodzaje kontraktów: *mudaraba* (współpraca) oraz *musharaka* (współudział w spółce). Ryzyko inwestycji kapitałowych powstaje w momencie potencjalnego spadku wartości godziwej kapitału. Udział kapitału przybiera różne formy, począwszy od inwestycji bezpośrednich kończąc na pośrednich takich jak akcje. W przypadku spadku wartości kapitału instytucja może stracić potencjalny zysk na danej inwestycji, jak również stracić zainwestowany kapitał. Sytuacja ta niekiedy doprowadza do pojawienia się dodatkowych ryzyk, takich jak ryzyko kredytowe bądź płynności. Zarządzać tego rodzaju ryzykiem można choćby poprzez wnikliwą analizę, ocenę ryzyka oraz jego zarządzanie, a także tworząc szczegółowe plany biznesowe oraz badając uwarunkowania makroekonomiczne.

Ryzyko stopy zwrotu powstaje w momencie niespodziewanych zmian rynku, które oddziałują na wynik instytucji. W konwencjonalnym systemie finansowym zyski są stałe (*fixed*), instytucja oraz inwestorzy wiedzą z góry, jaki będzie zysk. W finansach islamskich zyski nie są pewne, a inwestorzy są zmuszeni do dzielenia z instytucją również strat, pomimo tego, że inwestorzy korzystający z usług instytucji islamskich na straty najpewniej zareagują negatywnie i najbardziej prawdopodobnym scenariuszem będzie wycofanie przez nich kapitału. Podobnie jest w sytuacji, gdy zyski instytucji będą niższe niż u konkurencji. Za każdym razem, kiedy benchmark całego rynku wzrasta, islamska instytucja finansowa odczuwa większą presję, aby generować większe zyski i tym samym dorównać wartościom benchmarkowym. Jeżeli instytucja nie będzie w stanie wygenerować wskaźników wystę-

pujących na rynku, może to doprowadzić do zmaterializowania się ryzyka płynności z powodu wycofania kapitału przez inwestorów. Z kolei jeśli odpowie na presję ze strony rynku, stworzy wcześniej opisane ryzyko DCR²².

W dobie kryzysu finansowego, który trwa od 2007 roku, finanse islamskie jako nowy sektor rynku finansowego napotykać różnego rodzaju utrudnienia. Jednym z nich jest kryzys zaufania inwestorów, dotyczący również sektora finansów konwencjonalnych. Jak wiemy, produkty islamskie, poza podleganiem pod wytyczne krajowych oraz ponadnarodowych regulatorów, muszą również otrzymać certyfikat od odpowiedniej rady szariatu, która sprawdza, czy produkty te na pewno spełniają wcześniej opisane pryncypia i są pełnoprawnymi produktami islamskimi. Można sobie wyobrazić, że w dzisiejszej sytuacji wielu inwestorów będzie podchodziło sceptycznie do nowego rodzaju produktów, wybierając raczej te produkty, które już znają ze świata konwencjonalnych finansów. Z faktem konieczności certyfikowania tych produktów przez rady szariatu wiąże się dodatkowe ryzyko – ryzyko niezgodności z prawem islamskim. Należy zauważyć, że to tylko dzięki radom szariatu finanse islamskie istnieją – ostatecznie tylko te rady mogą certyfikować produkt finansowy, aby mógł być uznany za zgodny z Koranem. Jeżeli rada szariatu rzuci chociaż cień podejrzenia, że dana instytucja finansowa rozprowadza produkty islamskie naruszające lub częściowo naruszające zasady szariatu, reputacja takiej organizacji może bardzo mocno ucierpieć. Sytuacja, kiedy dochodzi do ujawnienia wad w produktach islamskich nazywa się *Maqasid al.-Sharia*, co oznacza: „czyli sprzeczna z szariatem”.

Szariat nie tylko certyfikuje nowe produkty, ale również prowadzi regularne audyty mające na celu sprawdzenie, czy instytucje kontynuują odpowiednie praktyki. Ryzyko to jest wyjątkowe i możemy o nim mówić tylko w odniesieniu do finansów islamskich, ponieważ w finansach konwencjonalnych istnieje jedynie ryzyko odrzucenia papierów przez regulatora, zaś produkty islamskie muszą spełniać wymogi obydwu – rad szariatu oraz regulatorów.

Niektóre z opisanych powyżej ryzyk są typowymi dla finansów islamskich, ale mogą również wystąpić w tradycyjnym systemie finansowym. Niemniej w świecie finansów islamskich nabierają szczególnego znaczenia ze względu na dwa główne zakazy *Gharar* i *Riba*, które są podstawą całej struktury.

Zakończenie

Rozwój struktur finansów islamskich rozpoczął się w latach 70. XX wieku, jednak odmienność tematyki ryzyka w finansach islamskich od ryzyka w finansach konwencjonalnych zaczęto badać dopiero wraz z początkiem XXI wieku. Stało się tak zapewne dzięki powstaniu wysoko wyspecjalizowanych instytucji, takich jak Islamic Financial Services Board (IFSB) w roku 2002 oraz islamskiej agencji ratingowej – Islamic International Rating Agency (IIRA) w 2005 roku. Cihák

²² M.A. Nadwi, *An Analysis of the Various Types of Risks that Islamic Banking Products Are Exposed To*, University of Gloucestershire – Markfield Institute of Higher Education (MIHE); working papers, 2012.

i Hesse (2008) zauważyli, że bankowość islamska jest bardziej odporna na ryzyka niż ogromne banki konwencjonalne. Bankowość islamska udowodniła także większą wytrzymałość na kryzys finansowy, głównie ze względu na niedopuszczenie do obrotu bardzo ryzykownymi „toksycznymi” papierami. Poza tym podmioty bankowości islamskiej, w przeciwieństwie do instytucji konwencjonalnych, finansują swoją działalność z własnych depozytów, a nie z transakcji hurtowych, w związku z czym są bardziej odporne na wahania rynków, co tworzy warstwę stabilności.

Należy wnioskować, że kluczowymi czynnikami dla rozwoju nowoczesnej bankowości islamskiej (w aspekcie globalnym) będą kolejno: boom naftowy z 1973 roku, który niezwykle ożywił gospodarkę krajów GCC przyczyniając się do ekspansji tych usług na rynki Europejskie; odrodzenie Islamu na całym świecie oraz towarzyszący mu wzrost tożsamości narodowych w krajach muzułmańskich oraz trwające po dzisiejszy dzień bliskie relacje krajów Europy Zachodniej z Bliskim Wschodem. Jak można również zauważyć, ekspansja gospodarcza nie zna takich granic jak narodowe czy religijne – dowodem na to jest choćby działalność banków europejskich w latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku, kiedy to one jako pierwsze ustrukturyzowały produkty islamskie. Londyn będący Europejską stolicą islamskich finansów i bankowości, dzięki członkostwu Wielkiej Brytanii w Unii Europejskiej oraz swoim reformom systemu podatkowego, które miały miejsce w latach 2003-2005 otworzył drogę produktom islamskim do całej Unii Europejskiej, ponieważ zgodnie z jej zasadami, instytucje finansowe, które zostały zarejestrowane przez regulatorów na terenie dowolnego kraju członkowskiego mogą być swobodnie dystrybuowane na terenie całej Wspólnoty.

Niewątpliwie islamskie finanse i bankowość otrzymały ogromną szansę na dalszy rozwój na Świecie oraz w Europie. Biorąc pod uwagę przeanalizowane w niniejszym artykule czynniki i ich dalszy rozwój, można wysunąć przypuszczenie, że będziemy mogli zaobserwować w nadchodzących latach dalszy rozwój tego segmentu. Niewątpliwie pojawi się większe zapotrzebowanie na wykwalifikowany personel zajmujący się bankowością islamską, którzy będą potrafili na bieżąco wykrywać i analizować ryzyka, które są ściśle związane z islamskimi finansami i bankowością. Z pewnością również przedsiębiorcy, municypalia a nawet rządy poszukując bogatych inwestorów z Bliskiego Wschodu będą sięgali po takie produkty jak islamskie obligacje *sukuk*. Dlatego tematykę tę powinno się badać i popularyzować, gdyż stała się ona nieodłączną częścią współczesnej ekonomii oraz finansów.

Bibliografia

1. Afsaruddin A., *Modern Period: The Rise of Colonial Interests in The Middle East*, University of Notre Dame, OpenCourseWare materials (tłum.: materiały z wykładów), dostęp dnia 19.06.2014.
2. Beck U., *Spoleczeństwo ryzyka*, tłum. S. Cieśla, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
3. Billah M.M., *Islamic banking and the growth of takaful*, w: *Handbook of Islamic banking*, M. K. Kabir, M. K. Lewis (red.), Edward Elgar Publishing, Northampton 2007, s. 401–402.
4. Bizon-Górecka J., *Koszty w przedsiębiorstwie w ujęciu komplementarnym*, „Rynek Terminowy” 2004, nr 2, s. 24.
5. El-Gamal M.A., *Islamic Finance: Law, Economics and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
6. El-Gamal M.A., *An Economic Explication of the Prohibition of Ghara in Classical Islamic Jurisprudence*, “Islamic Economic Studies” 2001, vol. 8, nr 2.
7. El-Gamal M.A., *An Economic Explication of the Prohibition of Riba in Classical Islamic Jurisprudence*, w: *Proceedings of the Third Harvard University forum on Islamic Finance*, Center for Middle Eastern Studies, Harvard University, Cambridge 2001.
8. El-Hawary D., „The Quarterly Review of Economics and Finance” 2007, nr 46, s. 778–800
9. *European Union Minorities and Discrimination Survey*, European Union Agency for Fundamental Rights, 2009.
10. Farooq M.O., Vivek S., *Displaced Commercial Risk (DCR) and Value of Alpha (%) for Islamic Banks in Bahrain/GCC*, paper accepted for presentation at Gulf Research Council Conference at University of Cambridge, UK, 2012, s. 3–7.
11. Heffernan S., *Modern Banking*, John Wiley and Sons, Chichester 2005.
12. Imam P., Kpodar K., *Islamic Banking: How Has it Diffused?*, IMF Working Paper WP/10/195, International Monetary Fund, August 2010, s. 6.
13. Iqbal Z., Mirakhor A., *An Introduction to Islamic Finance – Theory and Practice*, John Willey & Sons (Asia) Pte Ltd., Singapur 2007.
14. *Islamic Capital Market Fact Finding Report*, Islamic Capital Market Task Force of the International Organization of Securities Commissions, 2004
15. *Islamic Finance*, C.M. Henry, R. Wilson (red.), Edinburgh Press, Edinburgh 2004, s. 18–19.

16. *Islamic Finance Creating Value*, PWC, http://www.pwc.com/m1/en/industries/islamic_finance.jhtml, dostęp 30.06.2014.
17. Kahf M, *Islamic banks: The Rise of New Power Alliance of Wealth and Shari'a Scholarship*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2004, s. 17–36.
18. Knight F.H., *Risk, Uncertainty and Profit*, University of Boston Press, Boston 1921.
19. *Koran*, tłum. J. Bielawski, Państwowy Instytut Wydawniczy, 2013.
20. Nadwi M.A., *An Analysis of the Various Types of Risks that Islamic Banking Products Are Exposed To*, University of Gloucestershire – Markfield Institute of Higher Education (MIHE), working papers, 2012.
21. Nahotko S., *Ryzyko ekonomiczne w działalności gospodarczej*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001.
22. *Podstawy ubezpieczeń*, I. Monkiewicz (red), Poltext, Warszawa 2000.
23. Schoon N., *Islamic finance – a history*, “Financial Services Review” 2008, August, s. 10–11.
24. Tarczyński W., Mojsiewicz M., *Zarządzanie ryzykiem*, PWE, Warszawa 2001.
25. Wilett A.H., *The Economic Theory of Risk and Insurance*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951.

Streszczenie

Celem artykułu jest przybliżenie oraz wyjaśnienie podłoża rozwoju i ekspansji islamskich finansów i bankowości. Artykuł można podzielić na dwie główne części. W pierwszej (w 2. rozdziale) dokonano wyjaśnienia źródeł pochodzenia finansów islamskich; a także wskazano czynniki mające wpływ na powstanie pierwszych zorganizowanych struktur oraz dalszą ekspansję finansów i bankowości islamskiej. Następnie w drugiej części artykułu (w 2., 3. oraz 4. rozdziałach) opisano ryzyka typowe dla islamskich instytucji finansowych oraz dalsze perspektywy rozwoju tego sektora w ich kontekście, jak również w kontekście szans stwarzanych przez unikalność tego sektora. Artykuł pokazuje odrębność sektora finansów i bankowości islamskiej od jego konwencjonalnego odpowiednika, co spowodowane jest jego unikalnym uwarunkowaniem prawnym, specyficznym dla niego ryzykiem oraz religii z którą finanse islamskie są mocno związane.

Summary

The goal of this paper is to familiarize and examine reasons of Islamic finance development and expansion. Paper can be divided in two main parts in which the first one (chapter 1) is an explanation of the Islamic finance and banking origins; indication of the factors which have a crucial meaning for the creation of first structures and their further expansion. The second part of the paper (chapters 2, 3 and 4) describe the associated risks, which are typical for this market segment and

also opportunities which are arising due to unique structure of Islamic finance and banking sector. Paper indicates that the Islamic finance and banking is a separate market sector which differs from the conventional banking sector thanks to its unique legal requirements, specific risks and religion on which the Islamic finance and banking is based on.

Informacja o autorze:

mgr Rafał Komorowski,
Politechnika Gdańska,
Wydział Zarządzania i Ekonomii,
rkomorowsk@zie.pg.gda.pl

